

NEDERLANDSE SAMENVATTING

In dit proefschrift bestudeer ik het mens- en wereldbeeld van activisten die pleiten voor internationaal ingrijpen bij genocide, oorlogsmisdaden, etnische zuivering en misdaden tegen de menselijkheid - aangeduid met het verzamelbegrip 'massale wreedheden'. Ik analyseer de ideologische overtuigingen op grond waarvan antigenocide activisten morele oordelen vellen over menselijk lijden en geweld. Ik onderzoek twee antigenocide bewegingen: de internationale solidariteitsbeweging voor Oost-Timor (1975-1999) en de Responsibility to Protect ('Verantwoordelijkheid om te Beschermen') coalitie (2001 - heden). Ik beschouw antigenocide activisten als een subgroep van de bredere beweging rond mensenrechten en humanitaire hulp.

De internationale solidariteitsbeweging voor Oost-Timor vertegenwoordigt een vroege vorm van antigenocide activisme. De eerste solidariteitsorganisaties voor Oost-Timor werden eind jaren '70 opgericht maar de beweging kwam tot wasdom in de jaren '90. Alhoewel Oost-Timor activisten in eerste instantie pleitten voor zelfbeschikking van de Oost-Timorezen deden ze dat mede vanuit de overtuiging dat er een stille genocide plaats vond op dit Zuidoost-Aziatische eiland. In 1975 vielen Indonesische troepen Oost-Timor binnen kort nadat de Oost-Timorezen zich onafhankelijk hadden verklaard van het Portugees koloniaal bestuur. Indonesië bezette Oost-Timor tot eind 1999. Veel Oost-Timor activisten vermoedden destijds dat bijna 200.000 Oost-Timorezen werden omgebracht tijdens de Indonesische bezetting - door luchtbombardementen, bloedbaden en uithongering.

De pleitbezorgers van de Responsibility to Protect (afgekort tot 'R2P') vertegenwoordigen een hedendaagse vorm van antigenocide activisme. R2P-lobbyisten streven ernaar massale wreedheden waar dan ook ter wereld te voorkomen of beëindigen door de implementatie van een nieuwe internationale norm. Deze norm, die in 2005 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties werd bekrachtigd, stelt dat 'iedere staat de verantwoordelijkheid heeft zijn bevolking te beschermen tegen genocide, oorlogsmisdaden, etnische zuivering en misdaden tegen de menselijkheid'. R2P bedingt verder dat, wanneer een staat niet wil ingrijpen bij massale wreedheden of niet bij machte is zijn bevolking daartegen te beschermen, de internationale gemeenschap de verantwoordelijkheid heeft om die bevolking te beschermen, zo nodig door inzet van militaire troepen.

Ik begon aan dit onderzoek vanuit de veronderstelling dat de roep om ingrijpen bij massale wreedheden niet alleen kan worden geduid als uiting van empathie of vanuit de noodzaak de internationale stabiliteit te bewaken. Ze ontstaat ook in reactie op een praktijk die zo in tegenspraak is met het geloof in de mensenrechten dat men de dringende behoefte voelt zich hiertegen te verzetten, zo nodig met behulp van geweld. De bloedbaden in Rwanda (1994), Srebrenica (1995) en Darfur (2003) worden ervaren als een rechtstreekse aanval op de menselijkheid: op waarden en overtuigingen die zo fundamenteel zijn voor activisten dat het idee deze op te geven existentiële twijfel oproept. Zoals een antigenocide activist uitriep tijdens een interview, 'als we deze wreedheden niet kunnen voorkomen of beëindigen, waar gaat het dan allemaal nog om?'

Deze existentiële lading is het eerste thema van mijn onderzoek. Ik stel dat deze lading het best kan worden bestudeerd en verklaard met behulp van begrippen uit de antropologie van religie en de godsdienstwetenschappen, zoals het begrip van 'het heilige'. Ik vermoed dat ook als het wereldbeeld van mensenrechtenactivisten seculier is, het gevoed wordt door voorstellingen en ideeën van 'het heilige'. Ik bouw daarmee voort op andere wetenschappers die ook stellen dat het heilige niet alleen een rol speelt in religieuze, maar ook in seculiere levensbeschouwingen.

Het tweede thema dat ik onderzoek betreft een verandering in de morele gevoeligheid ten aanzien van menselijk lijden en geweld in de gemeenschap van mensenrechten- en humanitair activisten. Genocide preventie is een relatief nieuw beleidsthema dat pas in de jaren '90 op de mensenrechtenagenda werd gezet, in reactie op de bloedbaden in Rwanda, Srebrenica, Oost-Timor en Darfur. Sindsdien lijken mensenrechten- en humanitair activisten meer dan voorheen ontvankelijk voor militair ingrijpen en lijken ze vaker te pleiten voor de bescherming van een groep of bevolking, terwijl ze vroeger vooral gericht waren op bescherming van het individu. Deze nieuwe gevoeligheid voor de kwetsbaarheid van de groep lijkt zich bij uitstek te manifesteren in de opkomst van antigenocide activisten: een relatief nieuwe groep binnen de humanitaire gemeenschap die pleit voor het behoud van de mens(elijk)heid.

Mijn onderzoek is gebaseerd op participerende observatie, archief onderzoek en diepte-interviews met 71 antigenocide activisten. Tussen januari 2010 en november 2012 verrichtte ik vijf maanden veldonderzoek in Noord-Amerika, vijf maanden in Zuidoost-Azië en Australië en één maand in Europa. Voor de R2P-casus deed ik onderzoek in de Verenigde Staten, Canada, Zweden en Australië. Voor de Oost-Timor casus in de Verenigde Staten, Indonesië, Australië, Oost-Timor, Portugal en Nederland.

Hoofdstuk één beschrijft de methodologie en theorie die de basis voor deze studie vormen. Voortbouwend op academische discussies over het seculiere en religieuze wil ik gaan onderzoeken of er zoiets als een notie van 'het heilige in het seculiere' bestaat. Om de nieuwe morele gevoeligheid voor de kwetsbaarheid van het collectieve leven te onderzoeken wil ik verander(en)de definities van menselijk leven bestuderen aan de hand van het begrip 'biopolitiek' van de Franse Filosoof Michel Foucault en 'het naakte leven' van de Italiaanse filosoof Giorgio Agamben.

Hoofdstuk twee beschrijft de historische ontwikkelingen die bijgedragen hebben aan de opkomst van antigenocide bewegingen. Ik identificeer de belangrijkste veranderingen in de aard en oriëntatie van mensenrechten- en humanitair activisme tussen 1975 en 2011 aan de hand van de geschiedenis van de Oost-Timor beweging en de R2P-coalitie. Ik schets een profiel van de mensen en organisaties, beschrijf hun missie en motivaties en hun methoden van beleidsbeïnvloeding. Ik betoog dat de genocide in Rwanda en de etnische zuiveringen in voormalig Joegoslavië het wereldbeeld van mensenrechten- en humanitair activisten ingrijpend hebben veranderd. Het eerdere idealisme van de Oost-Timor activisten maakte plaats voor het realisme van de R2P-lobbyisten. Door de professionalisering van de sector veranderde activisme bovendien van een roeping in een carrière.

Hoofdstuk drie bestudeert de specifieke gerichtheid van antigenocide activisten op de bescherming van groepen. Het hoofdstuk analyseert de voorstellingen en betekenissen die activisten verbinden aan de begrippen ‘mensen’ en ‘bevolkingsgroepen’ - begrippen die veel voorkomen in hun campagne materiaal. De groep die Oost-Timor activisten proberen te beschermen wordt aangeduid met het politieke begrip ‘volk’. R2P-lobbyisten daarentegen pleiten voor de bescherming van het meer gedepoliteerde begrip ‘bevolking’ of ‘populatie’. Ook bestudeer ik de aard van de empathische relatie tussen de antigenocide activisten en de mensen die ze willen beschermen. Oost-Timor activisten beschouwen die relatie als een uiting van internationale solidariteit met de lijdende ander. R2P-lobbyisten zien die relatie als een morele verplichting en wijzen op de verantwoordelijkheid elkaar tegen massale wreedheden te beschermen.

Hoofdstuk vier onderzoekt waarom antigenocide activisten met sterke gevoelens van afschuw reageren op (beelden van) genocide. Ik betoog dat antigenocide activisten massale wreedheden als de grootste bedreiging van menselijk leven zien, juist omdat deze gericht zijn op de uitroeiing van de gehele groep én haar cultuur. Oost-Timor activisten vreesden de opzettelijke vernietiging van een volk met een eigen sociaal-culturele en etnische identiteit. Dit stond haaks op hun begrip van (waardig) menselijk leven als iets dat in essentie wordt bepaald door zelfbeschikking en politieke autonomie. R2P-lobbyisten vrezen het wegvagen van de gehele menselijke beschaving, ofwel de ‘Mensheid’. Het idee dat de morele verplichting om elkaar tegen massale wreedheden te beschermen wordt veronachtzaamd en dat dergelijke slachtpartijen ‘normaal’ worden, vervult hen met gevoelens van afschuw en existentiële angst.

Hoofdstuk vijf bestudeert hoe beide groepen activisten bewijs produceren, legitimeren en presenteren om steun voor hun missie te verwerven. Hoe overtuigen Oost-Timor activisten en R2P-lobbyisten politiek en samenleving van hun waarheid? Wat voor bewijs produceren zij om deze waarheidsclaim te ondersteunen? Ik bestudeer twee casussen. De eerste is een bezettingsactie van het partijbureau van toenmalig regeringspartij D66 die in 1995 door Nederlandse Oost-Timor activisten werd georganiseerd. Tijdens deze actie namen de activisten ferm en duidelijk stelling tegenover de regering door te claimen dat zij de waarheid spraken en de Nederlandse minister van buitenlandse zaken loog. De tweede casus betreft een meerdaagse conferentie over de Responsibility to Protect en internationaal recht die in de zomer van 2010 in Zweden werd georganiseerd. Tijdens deze conferentie nemen R2P-lobbyisten niet zozeer stelling tegen de regeringsleiders maar geven ze gewicht aan hun waarheidsclaim door te spreken als experts. Ik observeer ook een verschil in voorkeur tussen beide groepen voor het soort bewijs dat ze gebruiken om hun zaak te bepleiten. Oost-Timor activisten werken het liefst met getuigenverklaringen, omdat deze de stem en wil van de Oost-Timorezen vertegenwoordigen. R2P-lobbyisten gebruiken feitelijke en forensische bewijzen om hun zaak te bepleiten.

Hoofdstuk zes onderzoekt de visies van beide groepen activisten op het soevereiniteitsbeginsel en de daaraan gerelateerde vraag wie er bij massale wreedheden moet en mag ingrijpen. In welke gevallen verzaakt de staat of heerser in zijn verplichting om de bevolking te beschermen en hoe moet daarop worden gereageerd? Twee casussen worden

gepresenteerd om deze vraag te beantwoorden. De eerste bespreekt de verantwoordelijkheid van de Portugese regering voor het lot van Oost-Timorezen tijdens de Indonesische bezetting. De tweede betreft de internationale militaire interventie in Libië (2011) die door de VN werd bekrachtigd onder expliciete verwijzing naar de Responsibility to Protect. Oost-Timor activisten verankeren soevereiniteit in het collectieve recht op zelfbeschikking. Als de soeverein heerser zijn beschermingsplicht verzaakt, dan heeft het volk het recht die heerser af te zetten. Het volk heeft in eerste en laatste instantie de bevoegdheid om te besluiten over de politieke toekomst van volk en natie. R2P-lobbyisten kiezen voor een model waarin de soevereiniteit van de heerser tijdelijk wordt opgeschort en de internationale gemeenschap, vertegenwoordigd door de Verenigde Naties, kan besluiten om in te grijpen bij massale wreedheden. Ik betoog dat het verleggen van de beslissingsbevoegdheid van het volk naar de Verenigde Naties een verschuiving van de verankering van soevereiniteit impliceert. De beslissingsbevoegdheid wordt weggenomen van degenen die daadwerkelijk met massale wreedheden worden bedreigd en overgenomen door de externe autoriteit van de Verenigde Naties.

Op basis van de bevindingen in de afzonderlijke hoofdstukken concludeer ik het volgende. In de gemeenschap van mensenrechten- en humanitair activisten is het menselijk leven heilig. Voor de eerste generaties activisten had het individuele leven de status van het heilige. In de strijd tegen genocide kreeg het collectieve leven de status van het heilige. Beide groepen antigenocide activisten die ik onderzocht beschouwen de menselijke gemeenschap als heilig, zij het dat die heiligheid verbonden is aan een andere entiteit: het volk in het geval van Oost-Timor activisten; de mensheid in het geval van R2P-lobbyisten.

Anders dan het politieke begrip volk verwijst het begrip mensheid van de R2P-lobbyisten naar een bovenwereldlijk domein. Het verwijst naar een universeel en ondeelbaar 'wij' dat méér is dan een concrete groep mensen alleen en uitstijgt boven het hier en nu. Daardoor en daarmee wordt het begrip mensheid transcendent: de mensheid wordt tot het heilige verheven. Deze heiliging van de mensheid kan worden gezien als de paradoxale poging om een nieuw moreel anker te vinden voor een gemeenschap die worstelt met haar geloof in de mensheid én in de mensenrechten als effectieve bescherming van die mensheid.